

Теоретичні та прикладні питання

**Ексикати колекції Й.К. Пачоського гербарію
Одеського Національного університету імені
І.І. Мечникова (MSUD)**

СВІТЛАНА ГЕОРГІЇВНА КОВАЛЕНКО
ОЛЕНА ЮРІЇВНА БОНДАРЕНКО
ТЕТЯНА ВОЛОДИМИРІВНА ВАСИЛЬЄВА

КОВАЛЕНКО С.Г., БОНДАРЕНКО О.Ю., ВАСИЛЬЄВА Т.В. (2013). **Ексикати колекції Й.К.Пачоського гербарію Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (MSUD)**. *Чорноморськ. бот. ж.*, 9 (1): 6-14.

Проаналізовано склад ексикатів, представлених у колекції Й.К. Пачоського 86 примірниками, що належать до 80 видів з 14 різновидами з 57 (58) родів та 26 (27) родин, які зібрані у 1892-1909 рр. Усі рослини характеризують флору Польщі (у межах того часу) і Бессарабії. Проаналізовано систематичний спектр, місця збору рослин, вказано колекторів, що приймали участь у зборах. Вказано рідкісні та зникаючі види рослин.

Ключові слова: ексикати, гербарій, MSUD, колекція, Й.К. Пачоський

KOVALENKO S.G., BONDARENKO O.YU., VASYLYEVA T.V. (2013). **Exsiccatos of Josef Paczoski collection from Odessa Mechnikov National University' Herbarium (MSUD)**. *Chornomors'k. bot. z.*, 9 (1): 6-14.

There was considered the exsiccatos' composition from Paczoskiy collection which are presented by 86 examples from 80 species with 14 varieties, 57 (58) genus and 26 (27) families, which were gathered in 1893-1909. All plants characterize Poland and Bessarabian floras in that time frontiers. There was analyzed systematical spectrum, places of plants collection and collectors, who took part in gathering of those plants. The rare and disappeared species are indicated.

Key words: exsiccatos, herbarium, MSUD, collection, J. Paczoski

КОВАЛЕНКО С.Г., БОНДАРЕНКО Е.Ю., ВАСИЛЬЄВА Т.В. (2013). **Эксикаты коллекции И.К. Пачоского гербария Одесского национального университета имени И.И. Мечникова (MSUD)**. *Черноморск. бот. ж.*, 9 (1): 6-14.

Проанализирован состав эксикат, представленных в коллекции И.К. Пачоского 86 образцами, которые относятся к 80 видам с 14 разновидностями (varietas) из 57 (58) родов и 26 (27) семейств, собранным в 1892-1909 гг. Все растения характеризуют флору Польши (в границах того времени) и Бессарабии. Изучен систематический спектр, места сбора растений, а также названы коллекторы, принимавшие участие в сборе. Указаны редкие и исчезающие виды.

Ключевые слова: эксикаты, гербарий, MSUD, коллекция, И.К. Пачоский

Як відомо, ексикати (exsiccata) – це видані серії ретельно визначених гербарних зразків видів, підвидів або різновидів рослин або грибів, всі дублети яких етикетовані стандартними типографськими етикетками із зазначенням назви ексикати. Головним призначенням таких виданих серій є обмін матеріалами між ботанічними установами

світу та окремими науковцями. [SKVORTSOV, 1977; ALEKSEEV, GUBANOV, ТІНОМІРОВ, 1989; GERBARNOE DELO, 1995; SHIYAN, 2008]. Ексикати, з одного боку, репрезентували флору конкретної території, а з іншого – наочно демонстрували погляд автора опрацьованих в такий спосіб матеріалів на конкретний таксон, даючи можливість порівняння. Ексикати, як і літературні джерела, обов'язково цитувались після номенклатурної цитати у монографічних виданнях, на кшталт «Флора УРСР» або «Флора УССР» [SHIYAN, 2008]. У другій половині ХХ століття кількість видань ексикат значно скоротилася, тому вже видані в такий спосіб зразки мають важливе наукове та історико-культурне значення. Історична колекція Й.К. Пачоського, що зберігається в Гербарії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (MSUD), який визнаний національним надбанням України, у повному обсязі налічує 6 118 зразків 2 378 видів і форм, які відносяться до 608 родів та 100 родин, зібраних як самим дослідником, так і багатьма іншими колекторами [BONDARENKO, VASILYEVA, KOVALENKO, 2009]. Й.К. Пачоський дуже багато подорожував Волиню, Поділлям, Східною Буковиною, Північною Бессарабією, Причорномор'ям, уздовж Дунаю, Дону, по Нижній Волзі, працював на теренах сучасних Польщі, Угорщини, Болгарії. Крім цього, він здійснював обмін гербарними зразками з колегами-ботаніками, тому його колекція є відображенням його наукових інтересів та чисельних польових досліджень.

Нашою метою було дослідження зразків ексикат, які зберігалися в колекції Й.К. Пачоського. Встановлено, що у колекції Й.К. Пачоського зразки з ексикат представлені 86 зразками. Для встановлення складу цих матеріалів, їх було розподілено за виданою серією, видами, місцем та часом збору зразків, а також за колектором. Як з'ясувалося, всі досліджені зразки представляють два європейські гербарні видання кінця ХІХ – початку ХХ ст., а саме «*Flora Polonica Exiccata*» (FPE), яку видавали А. Rehman та Е. Wołoszczak у 1895 – 1902 (обсяг ексикати 900 видів) (рис. 1) та «*Flora Bessarabica Exiccata*» (рис. 2). Досліджені зразки належать до 80 видів та 14 різновидів з 57 родів та 26 родин, причому Fl. Polon. Exsicc. представлена в колекції Й.К. Пачоського 67 видами, в той час, як Fl. Bessarab. Exsicc. – 13 видами (табл. 1). За сучасною номенклатурою досліджені зразки належать до 58 родів та 27 родин [MOSYAKIN, FEDORONCHUK, 1999]. Для обох ексикат є один спільний вид – *Oenanthe aquatica* (L.) Poir.

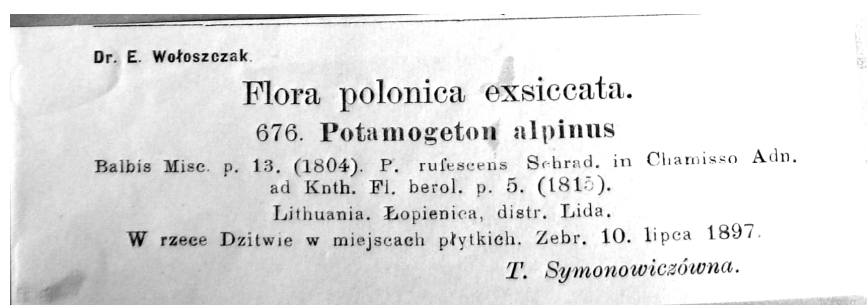

Рис. 1. Етикетка ексикати *Flora polonica*.

Fig. 1. Exsiccate label of *Flora polonica*.

Нами було проведено таксономічну ревізію досліджених матеріалів, низку зразків було перевизначено, для інших – уточнено назву у відповідності до сучасної номенклатури рослин [MOSYAKIN, FEDORONCHUK, 1999]. В табл. 2 представлено розподіл матеріалів ексикат гербарію Й.К. Пачоського за родинами із зазначенням для кожної з них кількості представлених родів, видів, різновидів та наявну кількість гербарних зразків.

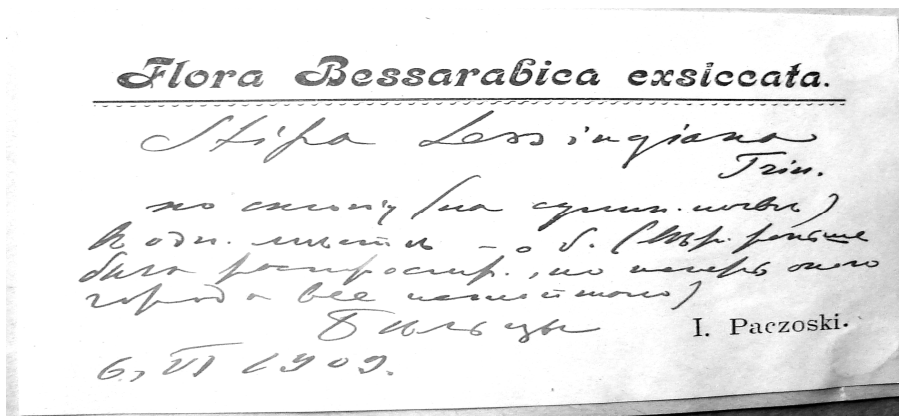

Рис. 2. Етикетка ексикати Flora Bessarabica Й. Пачоського.

Fig.2. Exsiccate label of Flora Bessarabica by J.Paczoski.

Таблиця 1

Розподіл матеріалів ексикат колекції Й.К. Пачоського за родинами та видами

Table 1

Distribution of exicates list's materials of J.K.Paczosky collection on families and type

Родина/вид	Fl. Bessarab. exsicc.	Fl. Polon. exsicc.
1	2	3
ARACEAE		
Arum besserianum Schott	1	
Carex acutiformis Ehrh. Var. decipiens		1
Carex caryophyllea Latourr.		1
Carex digitata L.		1
Carex hirta L.		1
Carex muricata L.var. densa		1
Carex panicea L.		1
Eriophorum latifolium Hoppe		1
Scirpus sylvaticus L.		1
JUNCACEAE		
Juncus compressus Jacq.	1	
Juncus gerardii Loisel.	2	
LILIACEAE		
Gagea fascicularis Salisb.		2
Muscari neglectum Guss. Ex Ten.		1
ORCHIDACEAE		
Gymnadenia conopsea (L.) R.Br.		1
Orchis ustulata L.		1
POACEAE		
Arundo phragmites L.		1
Avena pubescens L. v. glabrescens		1
Bromus secalinus L.		1
Stipa lessingiana Trin.	1	
POTAMOGETONACEAE		
Potamogeton alpinus Balb.		1
Potamogeton longifolius		1
Potamogeton perfoliatus L.		2
SPARGANIACEAE		
Sparganium ramosum Huds.	1	
APIACEAE		
Oenanthe aquatica (L.) Poir., O. phellandrium Lam.	1	1
Pimpinella saxifraga L.		1

Продовження табл.1		
1	2	3
ASTERACEAE		
Achillea millefolium L.		1
Achillea nobilis L.		2
Anthemis arvensis L.		1
Arctium ambiguum G. Beck.		1
Artemisia absinthium L.	1	
Aster amellus L.		1
Centaurea austriaca Willd.		1
Cineraria integrifolia L.		1
Eupatorium cannabinum L. var. partitum Neth.		1
Galinsoga parviflora Cav.		1
Inula britannica L.		1
Leontodon autumnalis L.		1
Leontodon hispidum L.		1
Matricaria chamomilla L.	1	
Tragopogon orientalis L.		1
Tussilago farfara L.	1	
BORAGINACEAE		
Heliotropium europaeum L.		1
Lappula echinata		1
Myosotis arenaria Schrad.		1
Myosotis palustris L.		1
Myosotis sylvatica Ehrh. ex Hoffm.		1
Pulmonaria officinalis L.	1	
BRASSICACEAE		
Sisymbrium officinale (L.) Scop.		1
CERATOPHYLLACEAE		
Ceratophyllum submersum L.	1	
CRASSULACEAE		
Sedum maximum Sut. var. elongatum		1
Sedum acre L.		1
DIPSACACEAE		
Knautia arvensis (L.) Coult. v. deversifolia DC.		1
LEGUMINOSAE		
Lotus corniculatus L. v. tenuifolia		1
Vicia angustifolia Roth. α segetalis Koch.		1
Vicia cracca L.		1
Vicia sepium L.		1
GERANIACEAE		
Geranium robertianum L.		1
Geranium sanguineum L.		1
HALORAGACEAE		
Myriophyllum spicatum L.		1
Myriophyllum verticillatum v. intermedium.		1
LAMIACEAE		
Glechoma hirsuta W. & K.		1
Leonurus cardiaca L.	2	
Nepeta cataria L.		1
LYTHRACEAE		
Lythrum salicaria L. var. intermedium Ledeb.	1	
Lythrum salicaria L. v. vulgare.		1
Lythrum virgatum L.		1
ONAGRACEAE		
Epilobium hirsutum L.		1
PAPAVERACEAE		
Chelidonium majus L.		1

<i>Продовження табл.1</i>		
1	2	3
POLYGONACEAE		
Polygonum aviculare L. v vulgatum Beck.		1
RANUNCULACEAE		
Adonis vernalis L.		1
Anemone ranunculoides L.		1
Clematis integrifolia L.		1
Ranunculus carinetus Fr. f. terrestris		1
Ranunculus circinatus Sibth.		1
Ranunculus fluitans Lam.		1
Ranunculus repens L.		1
ROSACEAE		
Potentilla fallacina Błocki		1
Potentilla tormentilla L.		1
THYMELAEACEAE		
Daphne mezereum L.		1

Таблиця 2

Систематичний спектр матеріалів ексикат колекції Й.К. Пачоського

Table 2

Systematical spectrum of exicates list of J.K.Paczosky collection

Назва родини	Кількість			
	родів	видів	різновидів	гербарних зразків
1	2	3	4	5
Liliopsida (Monocotyledonea)				
Araceae	1	1		1
Cyperaceae	3	8	2	8
Hyacinthaceae	1	1		1
Juncaceae	1	2		3
Liliaceae	1	1		2
1	2	3	4	5
Orchidaceae	2	2		2
Poaceae	4	4	1	4
Potamogetonaceae	1	3		4
Sparganiaceae	1	1		1
Magnoliopsida (Dicotyledonea)				
Apiaceae	2	2		3
Asteraceae	14	17	1	18
Boraginaceae	4	6		6
Brassicaceae	1	1		1
Ceratophyllaceae	1	1		1
Crassulaceae	1	2	1	2
Dipsacaceae	1	1	1	1
Fabaceae	2	4	2	4
Geraniaceae	1	2	1	2
Halorhagaceae	1	2	1	2
Lamiaceae	4	4		5
Lythraceae	1	2	2	3
Onagraceae	1	1		1
Papaveraceae	1	1		1
Polygonaceae	1	1	1	1
Ranunculaceae	4	7	1	7
Rosaceae	1	2		2
Thymeliaceae	1	1		1

Як видно з табл. 2, клас *Liliopsida* представлений значно меншою кількістю видів, ніж *Magnoliopsida* (23 та 57 видів відповідно), причому найчисельнішими родинами виявились *Asteraceae* (*Magnoliopsida*) та *Cyperaceae* (*Liliopsida*). Одновидових родин – 11. Серед матеріалів ексикат є однакові види, зібрані у різних місцях. Так, *Juncus gerardii* Loisel. зібраний Й.Пачоським у Бельцах (1909) та Корнетах (1908); *Gagea fascicularis* Salisb. зібрано В. Дибовським (W. Dybowski) у Нянкові (Niankow, Lithuania) та А. Маркевичовною (A. Markiewiczowna) у Животовці (Zywotowka, Ucraina) у 1897 році; *Potamogeton perfoliatus* L. зібраний М. Твардовською (M. Twardowska) у Пінську у 1895 р. та М. Симоновичовною (M. Symonowiczowna) біля Вільно у 1897 р.; *Oenanthe aquatica* (L.) Poit. зібрано Й.Пачоським у Рені (1905 р.) та Т. Симоновичовною у Мінюї у 1897 р.; *Achillea nobilis* L. зібрано Г. Цибульським (H.Cybulski) у Польщі у 1896 р. та Ф. Блонським (F.Blonski) у Софієвці у 1897 р.; *Leonurus cardiaca* L. був зібраний Й.Пачоським у Чорній та Рені у 1909 році.

Що стосується місць збору, то, як наведено в табл. 3, матеріали ексикат колекції Й.К. Пачоського зібрані на території сучасних України, Польщі, Білорусі, Литви. Серед колекторів, збори яких представлені з території Одеської губернії, трапляються зразки Ф. Коменського (F. Komiencki) – завідувача кафедри ботаніки Новоросійського (зараз Одеського національного) університету, який зібрав в Одесі *Muscari neglectum* Guss. ex Ten (= *M. racemosum* Mill.), та Є. Куликовського (E. Kulikowski), чий збори з с. Грибівки представлені *Heliotropium europaeum* L., *Lotus corniculatus* L. v. *teniflora*, *Lythrum virgatum* L., *Polygonum aviculare* L. v. *vulgatum* Beck. Місця збору рослин представлені назвами того часу та вказані мовою оригіналу (табл. 3).

Встановлено, що загальний список колекторів, збори яких були представлені серед ексикатних зразків гербарію Й.К. Пачоського, складає 15 осіб. Їх збори охоплюють хронологічний відрізок часу з 1892 по 1909 рр. (табл. 4). Найчисельнішими серед досліджуваних матеріалів є ексикати, зібрані В. Дибовським, Й.К. Пачоським та Т. Симоновичовною.

Таблиця 3

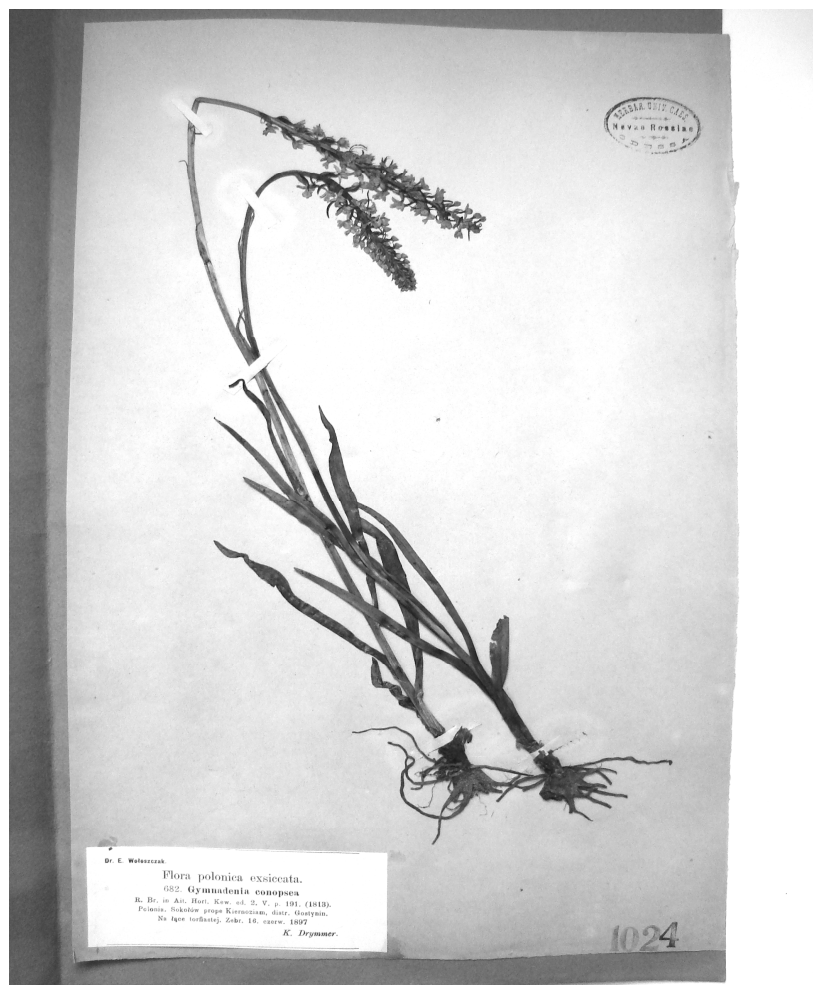
Місця збору рослин

Table 3

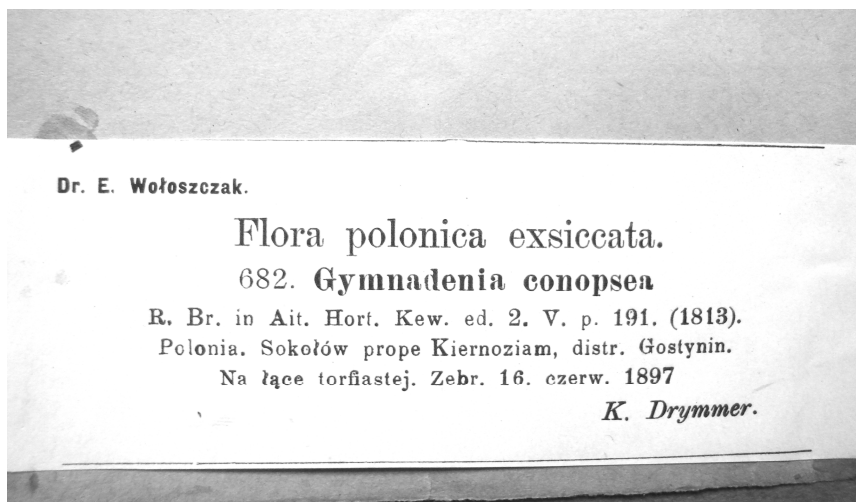
Places of plant's collection

Країна	Губернія (district)	Населений пункт	Кількість зразків
Lithuania	Novogrodek*	Niankow	19
		Wojnow	9
		Krynki***	1
	Pinsk	Korzeniew	2
		Martynowka	1
	Wilkomierz	Wodakle	2
	Lida*	Minoity	5
	Mozyr*	Sloboda	1
	Vilna	Vilna, prope Vilna	8
Polonia	Galicja orientale**	Leopolim	1
	Gostymin	Sokolow	1
	Kutno	Oporow	1
Ucrainia	Lipowiec	Pliskow	1
		Zywotoka	8
	Berdyczow	Wasilkowce	1
	Taraszcza	Skomoroszki	1
	Odessa	Odessa	1
		Grzybowka	4

Умовні позначення: * – територія сучасної Білорусі, ** – територія сучасної України, *** – територія сучасної Польщі.

a)

b)

Рис. 3 а. Гербарний аркуш ексикати *Gymnadenia conopsea*.
3 б. Етикетка зразку ексикати.

Fig. 3 a. Exsiccate herbarium list of *Gymnadenia conopsea*.
3 b. Label of this exsiccate.

Таблиця 4

Кількість видів, зібраних різними авторами

Table 4

Quantity of species gathered by different authors

Прізвище автора	Кількість аркушів	Роки збору
J. Paczowski	14	1893, 1902, 1905, 1908-1909
Blonski E.	1	1897
Blonski F.	3	1894, 1896-1897
Cybulski H.	1	1896
Dybowska A.	4	1897
Dybowski W.	21	1893-1897
Drymmer K.	2	1893, 1897
Komienski F.	1	1893
Kulikowski E.	4	1896
Lypnicka E.	2	1893
Lypska A.	1	1897
Markiewiczowna A.	8	1895-1897
Piotrowski K.	1	1896
Symonowiczowna T.	13	1893, 1894, 1897
Twardowska M.	5	1892, 1895-1896

Серед досліджених зразків низка екземплярів належить до видів, які на сьогодні відносяться до категорії рідкісних та зникаючих [CHERVONA ..., 2009]. Це, поряд з іншими, представники родини *Orchidaceae* *Gymnadenia conopsea* R.Br. [POLSKA..., 2001], зібраної К. Дріммером у Соколові (Польща) у 1897 році (рис. 3), та *Orchis ustulata* L., що була знайдена А. Маркевичовною біля Животівки у 1896 році. Останній вид занесений до Червоної книги Польщі та Білорусі [POLSKA..., 2001; KRASNAYA..., 2005]. У Червоній книзі Польщі також відзначено *Aster amellus* L.

Таким чином, ексикатні зразки, які зберігаються у колекції Й.К. Пачоського (MSUD), належать до двох видань *Flora Polonica* та *Flora Bessarabica* і охоплюють період з 1892 по 1909 рр. У зборі цих ексикат приймали участь 15 дослідників, серед яких найбільше аркушів зібрано Й.К. Пачоським, В. Дибовським та Т. Симоновичовною.

Збори охоплюють території сучасних Литви, Білорусі, Польщі та України.

Чотири види з представлених на ексикатах рослин занесені зараз до Червоних книг Польщі, Білорусі, України.

На основі аналізу етикеток ексикат Й.К.Пачоського робимо припущення про те, що *Fl. Bessarab. Ex.* – ексикати, які видавав сам Пачоський і про які ніде не вказувалось до цього.

References

- ALEKSEEV E.B., GUBANOV I.A., TIHOMIROV V.N. (1989). *Botanicheskaya nomenklatura*. Moscow: Izd. Mosk. un-ta. 168 p. [АЛЕКСЕЕВ Е.Б., ГУБАНОВ И.А., ТИХОМИРОВ В.Н. (1989). Ботаническая номенклатура. Москва: Изд. Моск. ун-та. 168 с.]
- BONDARENKO O.YU., VASYLYEVA T.V., KOVALENKO S.H. (2009). *V Botanichni chytannya pamjati Y.K. Pachoskoho*. Zb. tez dop. mizhnar. nauk. konf. Kherson: Aylant. 10 p. [БОНДАРЕНКО О.Ю., ВАСИЛЬЄВА Т.В., КОВАЛЕНКО С.Г. (2009). В Ботанічні читання пам'яті Й.К. Пачоського. Зб. тез доп. міжнар. наук. конф. Херсон: Айлант. 10 с.]
- CHERVONA KNYHA UKRAYINY. ROSLYNNIY SVIT (2009). Kyiv: Hlobalkonsaltingh. 900 p. [ЧЕРВОНА КНИГА УКРАЇНИ. РОСЛИННИЙ СВІТ (2009). Київ: Глобалконсалтинг. 900 с.]
- GERBARNOE DELO: SPRAVOCHNOE RUKOVODSTVO. RUSSKOE IZDANIE (1995). Kyu (Great Britain): Izd-vo Korolevskogo botanich. sada. 341 p. [ГЕРБАРНОЕ ДЕЛО: СПРАВОЧНОЕ РУКОВОДСТВО. РУССКОЕ ИЗДАНИЕ (1995). Кью (Великобритания): Изд-во Королевского ботанич. сада. 341 с.]

- KRASNAJA KNIGA RESPUBLIKI BELARUS. Redkie i nahodyaschiesya pod ugrozoy ischeznoveniya vidy dikorastuschih rasteniy (2005). Minsk: BelEnts. 456 p. [КРАСНАЯ КНИГА РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ. Редкие и находящиеся под угрозой исчезновения виды дикорастущих растений (2005). Минск: БелЭнц. 456 с.]
- MOSYAKIN S.L., FEDORONCHUK M.M. (1999). Vascular Plants of Ukraine. A nomenclature Checklist. Kiev. 345p.
- POLSKA CZERWONA KSIEGA ROSLIN. Paprotniki I rosliny kwiztowe (2001). Krakow. 664 p.
- SHYYAN N.M. (2008). *Ukr. botan. zhurn.* 65 (3): 456-464. [Шиян Н.М. (2008). Ексикати та їх місце в гербарному обміні. *Укр. ботан. журн.*, 65 (3): 456-464]
- SKVORTSOV A. K. (1977). Gerbariy: Posobie po metodike i tehnikе. Moscow: Nauka. 199 p. [СКВОРЦОВ А. К. (1977). ГЕРБАРИЙ: Посobie по методике и технике. / Отв. ред. проф. Прилипко Л. И. Москва: Наука. 199 с.]

Рекомендує до друку
І.І. Мойсієнко

Отримано 08.01.2013 р.

Адреса авторів:

С.Г. Коваленко
О.Ю. Бондаренко
Т.В. Васильєва
Одеський національний університет
ім. І.І. Мечникова
Шампанський пров., 2,
Одеса, 65058
Україна
E-mail: tvas@ukr.net

Authors' address:

S.G. Kovalenko
O.Yu. Bondarenko
T.V. Vasylyeva
Odessa Mechnikov National University
Shampanskiy Ave, 2,
Odessa, 65058
Ukraine
E-mail: tvas@ukr.net